

В'ячеслав Брюховецький

ДЕНЬ, ЩО МОЖЕ ВМІСТИТИ ВІЧНІСТЬ

Фрау Деллер достеменно пам'ятала, коли ранком другого Великоднього дня у двері її помешкання хтось голосно загупав кулаком. О восьмій. Саме в цей час вона вже майже три роки заварювала каву для себе і для професора. Він вставав о п'ятій, і по трьох годинах праці розкошував кавою. Три дні тому професор майже урочисто вручив їй коробку справжньої бразильської «Mundo Novo», зауваживши, що це на честь свята. «І де він її дістає?» – роздумувала фрау Деллер, уважно стежачи як ось-ось підійде пінка в мідному кухлику.

...І раптом цей стукіт, настирний, нетерплячий, грізний. Вона інстинктивно, мимохіть метнулася до дверей, і в цю секунду кава збігла, загасивши племінець спиртовки. Скільки разів такий стукіт тривожив її калатанням серця серед ночі. Так гупали в 42-му, коли назавжди забрали її чоловіка...

На цей раз за дверима виявився високий молодик похмурого вигляду в застібнутому на всі гудзики елегантному сірому плащі. Проте видно, що таке вбрання незвичне для його носія: якимось набокувато воно на ньому висіло. Він зігнув у лікті праву руку, висунувши її з рукава плаща, і, здавалося, ніби роздумував, чи не витерти чорно-замашену долоню об свій новісінький одяг. Очі й обличчя відвідувача затінені довгим козирком від чорної кепі, але фрау Деллер помітила сліди подзьобинок від віспи на чисто виголених щоках. Вона тільки встигла привітатися, як вранішній гість мовчки подав через поріг сіруватий конверт із виведеним великими каліграфічними літерами адресуванням: Prof. V. Petrov München 23 Feilitzst. 12/II bei fr. Deller. «V. Petrov?» – здивувалася про себе фрау Деллер. Намагаючись не виказати роздратування (таку каву зіпсуто...), вона чемно промовила: Grüss Gott! Fröhliche Ostern! Від професора знала, що православні (а що гість православний, у цьому вона не сумнівалася че-

рез оте «у») вітають один одного на Великдень якимись своїми словами. Проте молодик, замість відповіді, роздратовано махнув рукою, спробувавши різким рухом причинити важке, хоч і підгоріле полотно дверей, воно не піддалося, й тоді він збіг, просто-таки вигвинтився рипучими розхитаними сходами з будинку.

Коли фрау Деллер, звичним рухом піднявши двері, що сіли після незрозумілого підпалу два роки тому, і замкнувшись, обернулася, то побачила професора Петрова у тьмяному коридорі біля входу до його кімнати. Світло з помешкання вирізьблювало з теміні коридору його притомлену постать й освітлювало його обличчя. Попри помітне напруження, воно рожевіло добротою і безпомічністю. Він намагався виглядати безтурботним: зняв окуляри й крутив ними, тримаючи за дужку («Ось знову зламає», – подумала). Незграбно, за дві спроби, тремтячими руками начепив окуляри, нерішуче мовчки взяв простягнутий конверт, й, ковзнувши по ньому поглядом, позіхнув, кинувши удавано байдуже: «З університету». – «Неправда. О восьмій у свято? – миттєво відпарирувала фрау Деллер. – Приходив дуже нечемний юнак». Вона зауважила, як і обличчя професора, і його спітніла лисина враз почервоніли, а губи жорстко, мало не до побіління стислися, при цьому в нього ніби загрозливо загострювався ніс, скидаючись на дзьоб хижого птаха; так її постоялець виявляв роздратування, хоч це траплялося винятково рідко, може, кілька разів: коли вона наполягала, що професорові треба більше відпочивати, або прозоро натякала, що людині його віку личить одружитися, а не водити компанію з тими двома галасливими типами, яких об'єднує таки не література, а таверна, як ото чотири дні тому... Буркнувши своє традиційне «На ја», він рвучко крутнувся, й слова, які фрау Деллер повторила з притиском «дуже нечемний юнак», прозвучали вже в його спину, що теж немало її подивувало: професор завжди поводився ввічливо, й, до того ж, він ніколи не виходив зі своєї кімнати на стук у вхідні двері. А щоб не дослухати її... Ні, такого вона не пам'ятала.

День розпочинався прикро.

Коли фрау Деллер через якийсь десяток хвилин занесла наново зварену каву, професор знову здивував її: він не сидів, як завжди, за масивним дубовим столом посеред кімнати за своїми паперами, а стояв трохи осторонь від вікна, щось розглядаючи там – назовні. Побіжним поглядом фрау Деллер зауважила на порожній Маркштрассе, що радіально під кутом впиралася в вікно кімнати, двох чоловіків. Вищий був у сірому плащі й чорному кепі, нижчий – у чорному, занадто короткому пальті.

Вони, виразно жестикулюючи, розмовляли. Швидше – сперечалися. Але отой вищий і далі тримав праву руку зігнутою з вистроченою з рукава долонею.

Професор обернувся й невидючим поглядом втупився на чашку тонкої порцеляни із зеленувато-блакитним рослинним орнаментом, що тремтіла в руках у жінки. «Кава, – чомусь майже прошепотіла вона. – Гер Віктор, коли вам подати сніданок?» Петров мовчав, він думав над тим, що це безцінна річ, остання виціліла чашка китайського сервізу, весільного подарунку Ельзі Кронбах й Курту Деллеру в 1914 році, перед самим початком першої світової війни. Усе, що лишилося від їхнього колишнього щастя. Господиня почекала, поставила каву на край столу й пішла до дверей принишклим кроком ображеної людини. «Вибачте, фрау Ельзо, – нарешті видихнув професор, – я сьогодні не буду снідати». Жінка, не обертаючись, призупинилася біля виходу з кімнати. Через хвилю почувла: «І обідати не буду. Маю нині багато роботи, а ввечері їду до Міттенвальду. Мене запросили».

Приблизно так можна уявити ранок 18 квітня 1949 року у квартирі на третьому (по-німецькому: на другому) поверсі сірого опасистого будинку по вулиці Файліцштрассе в Мюнхенському Швабінгу, поблизу Англійського парку та старовинного собору святого Сильвестра. На першому поверсі містилася велика аптека (нині там – ресторан «Drugstore»), а на другому – камерний театрик, який із перервами функціонує майже століття. Вхід до житлових помешкань будинку – через арку з вулиці Зігесштрассе. Але можна було зникнути з будинку або пройти до нього непомітно й через сусідні двори. Саме тут у помешканні пані Деллер на початку літа 1946 року зняв кімнату видатний український учений, письменник і загадковий радянський розвідник Віктор Платонович Петров, котрий у ті часи обіймав професорські посади на філософічному факультеті Українського вільного університету, в Православній богословській академії, в Українському технічно-господарському інституті, а також був активним у мистецькому й науковому житті української повоєнної еміграції в Німеччині. Детальна хронологічна передісторія його появи в Мюнхені, як і набуття статусу радянського розвідника та пов'язані з цим події й колізії, не є предметом цієї розвідки. Тому означимо їх пунктирно. 10 лютого 1942 року Віктор Петров переходить лінію фронту десь між Орлом і Харковом, здається в полон і пропонує німцям співробітництво. Його підозрюють у ймовірній належності до розгалуженої радянської

шпигунської мережі в тилу, але Петров витримує усі випробування абверу й гестапо, і йому вірять, хоч у ті часи німці розстрілювали ймовірних розвідників, не дуже вагаючись. Але більше того – через якийсь там рік чи навіть менше Петров одержує офіцерський чин (хай і невисокий), і протягом усієї війни (включно з перебуванням у Берліні в 1945 році) носить німецький військовий однострій. Проте виглядає так, що по закінченню війни про нього «забувають» – подібні випадки в ті роки були непоодинокими. Деякі завдання, що їх виконували заслані розвідники, після німецької капітуляції ставали неактуальними. Також підвищили активність у протидії радянській шпигунській мережі американська, англійська і французька контррозвідки. Крім того, у різних ланках радянських спецслужб, як наслідок параної вищого керівництва, постійно вишукували «зрадників», страчували їх, тим самим гублячи зв'язок із реальною агентурою. Щось із цього, очевидно, приключилося й із Петровим. Швидше за все він прагнув повернутися додому, але це бажання реалізувати було непросто. Уявіть собі ймовірний обід Віктора Петрова в Берліні із давнім знайомим (ще аж від 1918 року) Олександром Скорописом-Йолтуховським десь приблизно наприкінці весни 1945 року – і далі жодного зв'язку з центром. Самому з'явитися до радянського представництва небезпечно – це ретельно відстежували як контррозвідки союзників, так і Служба Безпеки ОУН. А треба... І не останній тут фактор – припинилося фінансування. Петров іде на ризикований, але точно розрахований крок. Ось як описує це його близький у ті роки приятель і колега Юрій Шевельов: «...Десь 1946 року, мабуть, навесні, буди в Нюрнберзі, Петров зустрів на вулиці Юрія Яновського. Яновський був кореспондентом на процесі німецьких нацистів, що відбувався протягом 1946 року, до жовтня. Яновський його зупинив, вони довго говорили (підкреслення моє. – В. Б.). Перед тим Петров був певний, що радянські органи не знали про його місцеперебування. Тепер він боявся, що Яновський перекаже, а то й напише про зустріч, і бідний Менталітет¹ буде викритий. 1946 року репатріація була вже меншою загрозою, ніж 1945-го, але береженого й Бог береже. Не знати, чи в зв'язку з нюрнберзькою зустріччю, чи незалежно, але влітку 1946 року Петров дістав виклик репатріаційної комісії. Тут уже переляк був справді обґрунтований. Але це не був переляк пасивний. Петров не-

¹ Прізвисько В. П. Петрова. Так його з легкої руки Ю. Шевельова й І. Костецького називали в середовищі української еміграції в Німеччині в 40-х роках.

гайно склав своє дуже скромне майно й зник із Фюрту. Він оселився в Мюнхені»².

Цю саму зустріч описує М. А. Шудря, розповідаючи про ненадруковане інтерв'ю з В. П. Петровим із другої половини 60-х років. Враження від спілкування з Петровим і, очевидно, його розповідь поєднуються з якимись чутками про ту нюрнберзьку подію: «Невисокий на зріст, щуплуватий, але сповнений внутрішнього вогню й завзяття, він не мав душі нарозхрист і жив «сам у собі»... Таким я й уявив його за нюрнберзькими нотатками зі щоденника Юрія Яновського, який помилився, зустрівши Віктора Петрова на суді народів, і назвав незнайомця небожем Лесі Українки»³. Небіж Лесі Українки – це Юрій Косач, у ті роки один із найближчих приятелів (разом з Ігорем Костецьким) Віктора Петрова, незважаючи на істотну вікову різницю. Так, вони мали де в чому подібні підходи до літератури, але, гадаю, ще більше їх зближували як таверни, що про них згадувала фрау Деллер, так і деякі політичні погляди. Якщо В. П. Петров взагалі-то їх ніколи прямо не висловлював, то обидва його приятелі не дуже приховували свої радянофільські настрої. Більше того, сьогодні цілком очевидно, що і Юрій Косач, і Ігор Костецький мали зв'язки з радянськими спецслужбами, виконували їхні певні завдання. Чи їх завербував Віктор Петров? Швидше – тільки інформував Москву про таку можливість. Хто знає... І, мабуть, ніколи ніхто точно не довідається.

Але все-таки, чи, де і як же відбулася зустріч Яновського з Петровим? Чим пояснити, що так відрізняються інтерпретації Ю. Шевельовим і М. Шудрею цього (випадкового?) спіткання? Адже джерело інформації було те саме: Віктор Петров.

У Центральному державному музеї-архіві літератури і мистецтва України зберігся щоденник Юрія Яновського з Нюрнберзького процесу, де він задокументував цю подію:

«5 березня 46. вівторок. На процесі з ранку. Посиджу трохи і підучу через місто погуляти.

Поїхали з Понедельником Володимиром Микитовичем (з газети «Сов. Молдавия») до Фюрта трамваем. Це місто досить величеньке,

² Шевельов Ю. В. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль», Видавництво М. П. Коця. – 2001 – Т. 2. – С. 150–151.

³ Шудря М. На два фронти // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 423.

цілком ціле – 3 кілометри від Нюрнберга. До речі, тут була перша залізниця в Німеччині років 120 тому – Нюрнберг – Фюрт. Дощик моросить, мокро наче осінь. Приїхали, злізли за одну зупинку до кінця («Бангоф») і пішли бродити, купили олівці, голки до патефона, більш нема нічого. В антикварній мені хочеться купити модель старого корабля-парусника, – хочуть 400-500 марок. Тільки як я його везиму? Проте, треба подумати. Йдемо далі, хтось підходить, бідно одягнений, брудний, худий, беззубий, з рюкзаком за плечима, – це Віктор Петров (В. Домонтович), якого я бачив востаннє під новий рік 1941–42 року в Уфі, коли його викликали до Москви і потім він зник. Але у 1943 році я дізнався, що він редагував за нім[ецьких] окупантів в Харкові журнал «Український засів». Він побачив мене і подумав, що я Юр[ій] Косач (невже подібний?), а потім назвав і мене, а я його ледве пізнав. Каже, що читає десь лекції. Поскільки він не сказав що небудь про повернення своє в Київ і не запитав про Україну, – я нічого його не питав і не став розмовляти. Хоч потім – подумав, щоб для інформації спитати, хто ще тут є з емігрантів»⁴.

Отже, все стає на свої місця. Це Петров ініціював зустріч із Яновським – і чи не для того, аби нагадати про своє існування відповідним органам? А назвати Юрієм Косачем Яновського? Недаремно останній щиро здивувався – «невже подібний?». Він же й не відав, що Петров із Косачем здибуються частенько, і не лише на літературно-мистецьких імпрезах, а частіше в різних кнайпах і тавернах. Є тут ще одна цікава деталь: опис зовнішнього вигляду Петрова: «бідно одягнений, брудний, худий, беззубий, з рюкзаком за плечима». У спогадах різних людей про Петрова в Берліні (1944–45 рр.), а також про мюнхенський період 1946–49 років постійно згадується гурманство Віктора Платоновича – він полюбляв обідати або вечеряти в найкращих ресторанах із білосніжними скатерками та вишуканими стравами й напоями (а все це було в Німеччині навіть під час потужних бомбардувань Берліна). І ще одна риса – платив завжди Петров, ображаючись навіть за самий чийсь намір зробити свій фінансовий внесок до ресторанного рахунку. Завважмо й те, що Віктор Платонович ніколи не жив у таборах для переміщених осіб – він винаймав квартиру, причому у престижних і вцілілих у воєнному лихолітті районах. А це коштувало немало, і дозволити собі це могли тільки люди зі статками: очевидно, що ні гонорами

⁴ ЦДАМЛМ України. – Ф.17. – п. 1. – Од. зб. 96. – Арк. 6-5.

еміграційних видань, ні платнею українських навчальних закладів, де Петров викладав, покрити такі видатки було неможливо...

Отже, цілком логічно припустити, що після розмови з Яновським та інформацій, які тому належало подавати у відповідні органи, про Петрова знову «згадали». І він «тікає» до Мюнхена – центру тодішнього еміграційного життя українців. Там налагоджує зв'язки з різноманітними українськими партіями та організаціями – він справді був скрізь за свого: «його поважали всі, абсолютно всі угруповання й приватні особи, з якими він мав стичність – а їх же було чималенько. [...] На ньому всі якось мирилися. Навіть сам Донцов цитував його з повагою, а це вже дуже багато значить...»⁵. Віктор Петров живе в Мюнхені, а їздить по всіх табарах ді-пі, спілкується з різними політичними діячами (в тому числі у нього відбулася конфіденційна зустріч із Степаном Бандерою), друкується чи не в кожному тодішньому еміграційному виданні без огляду на його політичне спрямування (він любив повторювати слова А. Чехова «Мені все одно, де друкуватися, хоч на підвіконні»⁶).

Виникає питання: якщо так, то чому прийшов отой роковий день 18 квітня 1949 року? Віктор Петров сам дав однозначну відповідь на це питання. Він завжди говорив, що «засвітився», тобто провалився, або зрадив, або намагався зрадити зв'язковий⁷.

Отже, здійснено вивезення демаскованого агента? Ні, тут глибший задум – інсценовано викрадення, до того ж воно спрямоване на потрібний результат. Одна версія, запущена через провокаторів (типу Яблоня), вказувала на бандерівський слід – знищення Петрова в міттенвальдському крематорії представниками ОУН(б). Інша версія розроблялася з метою дискредитувати демократичне крило української еміграції, яке найприхильніше ставилося до Петрова, – мовляв, совітський агент у лавах демократів, і їх там ще повно... Третя версія, яка теж підтримувалася певними колами, – нагнітати страх серед тисяч людей можливістю викрадення і знищення скитальців радянськими спецслужбами. Поширювалися чутки (в тому числі вони запускалися

⁵ Костецький І. Фрагмент про В. Домонтовича // Україна і світ (Ганновер). – 1953. – Зошит 11-10. – С. 51.

⁶ Див.: Шевельов Ю. В. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль», Видавництво М. П. Коця. – 2001 – Т. 2. – С. 157.

⁷ Корнієнко К. Особлива людина (Віктор Платонович Петров) // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип.4. – С. 394.

в еміграційну пресу), ніби Петрова заманив у пастку або Володимир Державин, або Ігор Костецький, або Павло Зайцев, ніби замучили його там керівники СБ ОУН Мирон Матвієйко й Іван Кашуба, ніби кілька відомих, поважних українських діячів чули розпачливі крики Петрова під час катувань у якомось міттенвальдському бункері – їхні імена так само називалися, але у приватному листуванні. З'явилося друком навіть твердження, що Петров, таки будучи агентом, під тортурами видав свого поплічника В. Булавського, якого так само знищили бандерівці... І найдивовижніше в усьому цьому, що кожна з цих легенд підтверджувалася зовні реальними (а насправді – підтасованими) фактами. Тобто операція була продумана до деталей і проведена в цьому сенсі бездоганно.

Виразно тривожну непевність того часу зафіксував ще 1951 року Юрій Шевельов: «Чи його вбито того ж дня, чи пізніше, цього ми не знаємо і ледве чи знатимемо колись. Було це на римо-католицький Великдень. Уранці Петров дістав якогось таємничого спішного листа, о 8 годині вечора виїхав з свого дому в Мюнхені до Міттенвальдського табору, але туди так і не доїхав. Він зник безслідно, як герой його повісті «Без ґрунту», архітект Линник, у чийй долі Петров ніби провидів свою власну долю...»⁸. Про ймовірні наслідки цієї трагедії для всього еміграційного українського суспільства писав тоді Микола Глобенко до Оксани Лятуринської: «Зникнення Домонтовича – це для мене «неначе цвяшок в серце вбитий». Я не можу збутися думки про непоправне нещастя. За день до того, як він в страсний понеділок виїхав увечорі до Міттенвальду, я його бачив здоровим, веселим і повним енергії на конференції науковців, чув, що він збирається поїхати напередодні свят або на свята з Мюнхену. Але він не збирався ще так скоро виїжджати і не рішив ще, яке з запрошень своїх знайомих прийме. Думаю, що він став або жертвою кримінальних злочинців, які могли його вбити вночі в Міттенвальді, або, найімовірніше, був украдений більшовиками, які крали м[инулого] р[оку] власівських офіцерів, міцних, здорових хлопців, що служили здебільша шоферами і що їх зв'язаних вивозили до сов[єтської] зони. Вистежити П[етрова] було тим легше, що жив він одного, у німців, у районі, що лежить на великому тракті до різних ДП таборів, близько жидів[ського] комітету, а серед них, зокрема, є багато советських агентів, як і серед нас, на жаль. Уже сьогодні еміграційні

⁸ Юрій Шерех. Віктор Петров, як я його бачив // Україна (Париж). – 1951. – Ч. 6. – С. 422.

«тумани», які ніколи не могли зрозуміти цього тонкого, як Ви справедливо пишете, цінителя і мистця, роблять різні паскудні припущення. А що буде, коли організатори цієї імпрези, які мають серед нас своїх слуг, використають викрадення для дальшого розкладу укр[аїнського] політично недозрілого матеріалу? Страшно подумати. А яка це була сила! Зрозуміло, що його не могли сприйняти еміграційні старі діви різного віку і статі, в окулярах і без оних...»⁹.

А що ж почував сам Віктор Платонович Петров, чи знав він наперед про цю акцію, чи за його безпосередньою участю розроблявся підступний сценарій і яку роль у ньому виконував він сам? Багато виникає запитань. Вище наводився спогад М. Глобенка про В. Петрова з тих днів. З нього так виглядає, що Петров поводився цілком природно, ніякої можливості загрози чи особистого катаклізму не виказуючи. З уже цитованих спогадів І. Костецького ми дізнаємося ще про один день напередодні того римсько-католицького Великодня і про Віктора Петрова в ньому: «Остання наша зустріч відбулася 14 квітня 1949 року. Косач і я зійшлися на його мешканні. Настрій у всіх трьох був піднесений, ми добряче пили того дня, і вони вдвох читали своє нове: Косач якусь гостру, грайливу мініатюру, Домонтович фрагмент, здається, зі свого «Ревухи». При цьому він заявив, що пише ліпше за Толстого, «Анна Кареніна» якого лежала тут же розгорнута на столі. Потім ми пішли дивитися фільм Кокто «Красуня та потвора», а потім я розпрощався з ними, бо мав того самого дня їхати до Міттенвальду. На прощання він обіцяв вислати свої зауваження щодо мосі щойно виданої збірки «Там, де початок чуда», – якщо я нагадаю йому про це в листі. Я за якийсь час нагадав, але відповіді не отримав. Ще перед тим, як ми виходили з дому, він записав у моїй книжці автографів: «Був день і була ніч – день перший після МУР-у. 14. IV. 49. В. Домонтович».

Не знаю, і ніхто не знає, що це значить. Але, може, в цьому є дрібка його блискучої бездонності. І незрозумілої, недограної трагедії людини. За чотири дні по тому він зник»¹⁰.

Справді, навряд чи хто колись розшифрує цей таємничий запис Петрова-Домонтовича. Проте в цих спогадах є цікава деталь, на яку досі

⁹ Лист М. Глобенка до О. Лятуринської від 26 червня 1949 року // Архів Української вільної академії наук у США (Нью-Йорк). – Фонд О. Лятуринської.

¹⁰ Костецький І. Фрагмент про В. Домонтовича // Україна і світ (Ганновер). – 1953. – Зошит 10–11. – С. 52.

дослідники життя Петрова не звертали уваги, а саме: що він читав приятелям у цей день – як бачимо, біографічний нарис про легендарного Вацлава Ржевущького «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти», який щойно вийшов у журналі «Життя» (1948, № 7; 1949, №№ 3 і 4) під назвою «Ревуха». Але, незважаючи на свіжу публікацію, В. Домонтович і далі працює над текстом, до 14 квітня упорядкувавши його, озаглавивши в остаточній редакції, поділивши на розділи й давши кожному з них назву. Розповідь про загадкову постать Ревухи, легендарну особу, аристократа й хлопомана, людину екстравагантних вчинків, незбагнених для сучасників, закінчувалася описом битви під Дашевим 14 травня 1831 року і згадкою про нещасний фінал:

«По битві він таємниче зник. У кожному разі тіла його ніде в лісі не знайшли. Тільки кінь другого дня без сідла й без кульбаки примчав на дідинець Савранського палацу.

Таємниче зникнення Ревухи наробило великого розгону, породило багато легенд. Казали, що він не був забитий у бою, а його забили люди, які потайки переводили його через австрійський кордон до Галичини, побачивши, що в нього з собою великі гроші. Про це говорилося багато в цих околицях, називали село й людей, які брали безпосередню участь в цій події, показували навіть місце, куди кинено труп забитого Ревухи в воду, як Збруч впадає до Дністра. Це все скидалося на романтичне оповідання з Меріме про Корсіку й контрабандистів, але це не могло наситити людської фантазії. І серед людей загибель Ревухи обернулась темою баладної пісні про козака, що забиває Ревуху, який забрав йому коханку. І це ще не все! Не бракувало запевнень, що Ревуха щасливо перейшов кордон, дістався на Схід і там багато років прожив серед улюблених арабів. І справді, популярність Золотобородого еміра була така велика на Сході, що згодом знайшлися самозванці, які видавали себе за «Вінчаного славою еміра Тадж-ель-Фагера!..» Хай знайде спокій його душа!..»¹¹

А між іншим, фатальну паралель, звісно, не відаючи про ті читання під час кавалерки відомої трійці, зауважив Улас Самчук у листі до Ю. Шевельова від 28 червня 1949 року: «Домонтовича жаль до роспуки. Я все не вірив, бо вважав, що то якийсь жарт з його боку, тим більше, що він таким «жартом» закінчив свого Ревуху. Але виходить, що це більш ніж поважно. От, лихо!»¹².

¹¹ Домонтович В. Ревуха // Життя. – 1949. – Ч. 4.

¹² Лист У. Самчука до Ю. Шевельова від 28 червня 1949 р.

...Давайте повернемося до помешкання фрау Деллер на Файлічштрассе, де мав перебути свій останній день у Мюнхені Віктор Петров. Що він робив? Щось писав? Збирався? Упорядковував папери? Мають, усе це разом...

Коли фрау Деллер, занепокоєна півторамісячною відсутністю свого квартиранта, прийшла до УВУ й розповіла про вранішній лист і несподіваний від'їзд професора до Міттенвальда, вона згадала, що Петров одягнув свій парадний темно-синій костюм, чого ніколи не робив, ідучи до таборів ДП, і поніс із собою досить важкеньку валізку. Проте його книжки й рукописи в повному порядку залишилися на столі. Він авансував, як сказав, «про всяк випадок» квартирну плату за місяць наперед. І більше не з'являвся.

Українська громада, знаючи, що Петров періодично пропадав десь (і, між іншим, під час таких від'їздів його зустрічали випадково то у Стокгольмі, то в Гельсинкі, то в Парижі...), чекала на повернення «блудного сина», та коли стало очевидним: трапилося щось коли не трагічне, то екстаординарне, про те було заявлено американській окупаційній адміністрації та німецькій поліції, а в кількох українських виданнях з'явилося таке оголошення: «РОЗШУК. Прохаємо всіх, хто знав би що-небудь про долю відомого вченого проф. д-ра Віктора Петрова, повідомити листовно Редакцію нашого часопису. Проф. В. Петров вийшов дня 18 квітня 1949 року в год. 19.30 зі свого мешкання при вул. Файлічштрассе 12.ІІ в Мюнхені – до поїзду на Міттенвальд. В таборі Міттенвальд, куди він вибирався, його немає»¹³.

Після втрати надії на повернення Віктора Петрова Українським вільним університетом було створено комісію, яка в найманому ним помешканні збрала книги й папери, що деякий час перебували в УВУ, а згодом були передані, як депозит, до УВАН у Нью-Йорку, де зберігаються й нині.

Скандал, пов'язаний зі зникненням Віктора Петрова якщо й не забувся цілком, то, підвладний часу, відійшов на другий план, став фактом історії... Аж до 1955 року. Саме тоді професори УВУ М. Міллер та Г. Ващенко висловили аргументоване припущення, що їхній колишній колега живий, працює в Москві і, отже, він добровільно повернувся до СРСР, а на еміграції виконував роль радянського агента. Одночасно «Українська літературна газета», що почала виходити в Мюнхені, від

¹³ «Розшук!» // Сурма. – 1949. – 15 червня, ч. 8. – С. 4.

самого першого числа протягом півроку друкує невідому працю В. Петрова «Українська інтелігенція – жертва большевицького терору», перший мартиролог політичних репресій 30-х років. До речі, найбільш вражаючий за фактами й глибиною аналізу і до сьогодні.

Факт, що Віктор Петров виявився співробітником радянських спецслужб, уже не підлягав сумніву. Але ж як пояснити його авторство праці «Українська інтелігенція – жертва большевицького терору»? Через кілька років, у 1959-му її було видано окремою брошурою нью-йоркським видавництвом «Пролог»¹⁴, і це дало привід для створення журналістської легенди про працю, яку Петров-агент написав таємно від своїх «хазяїв», виявивши своє справжнє ставлення до комуністичного режиму... І залишив її українцям для опублікування у вільному світі. Так, Ігор Качуровський, який довгий час погоджувався з версією про знищення Петрова бандерівцями, згодом напише: «після зникнення В. Петрова в його паперах залишилася надзвичайної сили науково-політична розвідка про суть большевизму [...]. Дехто припускає, що цією розвідкою В. Петров прикривав свою (дозволимо собі таку гру слів) розвідчу діяльність. Але прикриватися можна друкованим твором, а не рукописом...»¹⁵. Подібну аргументацію висував і Євген Попович у недатованому листі до Ю. Шевельова: «Його поховано на Лук'янівському військовому кладовищі для високих кагебістських та військових чинів. Людмила Проценко у своєму «Київському некрополі» називає його «партизаном-розвідником у глибокому тилу ворога, полковником». Не знаю, звідки взято цю інформацію, але якщо вона правдива, то це досить високе звання, за ним уже йде генерал. Інша річ, як він служив їм. Із того, як його потім трактовано, видно, що не вельми. Найкрасномовніше, здається мені, про це свідчить залишений у Німеччині на столі

¹⁴ Цей факт, безперечно, не минув для В. Петрова безхмарно, чим можна пояснити доволі прохолодне ставлення до нього з боку тогочасної влади. Н. Кравченко, учениця В. Петрова, писала: «Під час однієї з останніх зустрічей В. П. Петров згадав ряд письменників, повідомивши деякі подробиці про їхнє життя і долі. Пригадую, я тоді запитала, чому б йому про це не написати? Він промовчав, а за нього відповіла Софія Федорівна: «Так він уже написав, рукопис – у КДБ». Я ще тоді не сміла відкрито розпитувати В. П. Петрова про все, що стосувалося такої делікатної теми, як держбезпека. Але не переставала дивуватися: чому рукопис про письменників – у КДБ?» (Кравченко Н. Збачення // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 413).

¹⁵ Качуровський І. Ще у справі Віктора Петрова // Шлях перемоги (Мюнхен). – 1985. – 30 червня.

рукопис «Діячі української культури – жертви більшовицького терору». Навряд, чи цей трактат був написаний на замовлення органів для гарного лиця серед еміграції. Бо нащо? Його ж однаково вже забирали “додому”»¹⁶.

Але чи справді в паперах Петрова на його столі залишився цей рукопис? Виявляється, ні. Й історія його появи вельми цікава.

Зі спогадів Миколи Шудрі Віктор Платонович зізнався: «Мені можна було чинити все, що заманеться. Та від мене вимагали одного – стати, за будь-яких обставин, резидентом радянської розвідки... І я був «своєю людиною» для агентури в Харкові. Потім перебрав на себе обов'язки радянського резидента в Берліні...»¹⁷. Отже, Петров дістав із Москви безумовний дозвіл робити все, що вважав за необхідне, аби лише йому повірили німці, а в майбутньому – американці. Цікаво, що «перекладач 41-ї гвардійської дивізії», здавшись після переходу лінії фронту німцям, не послуговувався ніякою спеціальною «легендою». Він розповідав усе (хоча, насправді тільки – майже все) про своє життя: як син православного єпископа зазнав усіх належних утисків радянської влади, в тому числі й звільнення з керівних посад у наукових інституціях, заборону брати участь у наукових зібраннях за кордоном, неможливість друкувати написані наукові праці, примус до ідеологічного обслуговування... Проте цікаво, що ніколи й ніде Петров не згадував такий, здавалось би, виграшний у цій ситуації момент своєї біографії, як арешт у 1938 році із звинуваченням у шпигунстві. Справа ця (№148065, відкрита і закрита Управлінням Державної Держбезпеки), хоч і передана до приступного дослідникам архіву¹⁸, але з неї вилучено практично всі документи, і реальні, й фальсифіковані... Арешт В. П. Петрова здійснено на підставі того, «что произведёнными следственными действиями установлено, что он является участником к[онтр]- р[еволюционной] организации и проводил шпионскую деятельность в пользу одного иностранного государства». Необхідна в таких випадках «цілком таємна» довідка, подана наприкінці травня 1938 року, так живописала портрет контрреволюціонера:

¹⁶ Попович Є. Лист до Ю.Шевельова [недатований] // Бахметьєвський фонд Архіву Колумбійського університету (Нью-Йорк). Shevelov's Papers, Box 10, f. 29.

¹⁷ Шудря М. На два fronti // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип.4. – С. 425.

¹⁸ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Од. зб. 56393.

«Петров В. П. выходец из семьи служителя религиозного культа – отец в прошлом архиерей.

Убеждённый монархист-черносотенец, в прошлом состоял в реакционной черносотенной организации «Двуглавый Орёл».

Имел тесную связь с руководством контрреволюционной шпионской организацией «Азбука», заложеной черносотенцем ШУЛЬГИНЫМ.

Для «Азбуки» передал ряд шпионских материалов.

В годы гражданской войны принимал активное участие в вербовке офицеров и отправке последних на Дон для борьбы с Советской властью.

Контрреволюционно настроенная личность.

Петров В. П. подлежит аресту».

А вже 20 червня молодший лейтенант держбезпеки Латков, «рассмотрев материалы следствия по делу №-148065 по обвинению ПЕТРОВА Виктора Платоновича, –

НАШЁЛ:

Что следствием недобыто досточных¹⁹ материалов для привлечения его к судебной ответственности, а посему, руководствуясь 2 ч. 197 УПК, –

ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело за №-148065 по обвинению ПЕТРОВА Виктора Платоновича прекратить.

ПЕТРОВА Виктора Платоновича из по стражи немедленно освободить. Копию настоящего постановления направить Военному Прокурору Киевского Военного округа».

Петрова звільнили, повернувши паспорт ЕН №000240 і профспілку книжку №144450 (це все, що було вилучено при арешті!). А ми можемо лише будувати здогади про те, що ж усе-таки реально відбувалося в камері Столипінського корпусу для політичних Лук'янівської в'язниці між 8 і 21 червня 1938 року.

Проте кар'єра В. П. Петрова стрімко пішла вгору – від цього часу він не тільки завідує сектором в Інституті матеріальної культури, але й із 1939 року часто з'являється в наукових відрядженнях у Львові, а в 1941-му навіть очолює там Інститут українського фольклору, залишаючись водночас старшим науковим співробітним Інституту археології АН УРСР. Він відповідає за евакуацію свого Інституту, як і сектора дофеодальної та феодальної історії Інституту археології. І, як і більшість української інтелігенції, потрапляє в Уфу. Перед новим, 1942 роком його запрошують в Управління держбезпеки, і після цього Петров оголошує,

¹⁹ Так в оригіналі.

що його мобілізують на фронт – як перекладача. Із партизанського загону чи з військової частини, де Петров нібито служив, він «дезертирує» і об'являється в окупованому німцями Харкові. Часом можемо прочитати, що його прикриттям було видання журналу «Український засів», чотири числа якого вийшли друком у 1942–43 рр. Насправді ж це була ініціатива не Віктора Петрова, а міністерства східних окупованих територій (зокрема, шефа преси військової пропаганди Фріца Вайса), де Петров, у Кременчуці, почав служити після перевірки з боку абверу та гестапо. Він також доволі активно включається в літературне життя після переїзду до Харкова – робить доповіді, відвідує різні зібрання українських діячів культури, налагоджує з ними особисті контакти. Цікаво, що дехто з цього середовища не вірив Петрову, й було написано кілька доносів про те, що він радянський агент. Проте німці його прийняли за свого! Й до такої міри, що навіть показували ті листи самому Петрову. Чим це пояснити? Очевидно, насамперед блискучим умінням Віктора Платоновича «грати роль». Але не тільки. Яюсь, уже в 60-і роки відповідаючи на питання, як йому, людині далекій від професійного шпигунства, вдалося перехитрити німецьку контррозвідку, він відповів, що просто «ніколи не кривив душею: завжди за статутом виконував доручення командування і так само віддано служив окупаційній владі»²⁰. Так він видавав «Український засів», так він писав свої антирадянські статті, друковані в різних українських виданнях за часів окупації та в еміграції. В. П. Петров завжди намагався закріплювати авторитет антирадянщика, але **інтелектуального** антирадянщика й націоналіста. Отак він написав і стислу, але вкрай насичену фактами й глибинно аналітичну розвідку «Українські письменники – жертви большевицького терору». Сьогодні ніхто ще доказово не зможе пояснити, чому рукопис Петрова передав до редакції мюнхенської «Української літературної газети» білоруський журналіст, мовознавець і літературознавець Антон Адамович. На оригіналі рукою автора було зазначено: «Віктор Петров. Українська інтелігенція – жертва большевицького терору». Ч. 1. Письменники. Перша частина закінчена 17. 3. 44». Машинописка копія цієї праці (без вищенаведеного напису) зберігається у Бахметьєвському фонді Архіву Колумбійського університету в Нью-Йорку в колекції Юрія Лавріненка (Вох 33, folder 11). Але у folder 10 знаходимо інший її варіант, написаний (що легко визначити за змістом) раніше. Ця робота менша за обсягом, проте її вступна частина непомірно глибока в розкритті фундаментальних підвалин, «філософії»

²⁰ Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 226.

більшовицького терору. Нещодавно вона надрукована в журналі «Слово і час» (2010, №10) і в цьому можна легко переконатися.

Повернемося до питання про взаємини Віктора Петрова й Антона Адамовича. Останній був в'язнем сталінських таборів, потім редагував білоруські газети на окупованій німцями території, емігрував спершу до Німеччини, а згодом – до США. Прихильно ставився до українців, співпрацював з українськими науковими установами, зокрема, був членом Української вільної академії наук. Проте жодного разу ні Петров, ні Адамович навіть не згадували одне одного – ні в їхньому листуванні, ні у спогадах про обох щодо якихось їхніх можливих контактів не знаходимо навіть натяку.

...Навряд чи Петрову так уже все й дозволялося керівництвом радянської розвідки, як він про це згадував пізніше. Його статті в українських виданнях часів німецької окупації нищівно викривали гнилизну суспільної атмосфери передвоєнних років у СРСР. Але вони були потрібні для вкорінення у вороже середовище, і тому керівництву Петрова з Москви доводилося їх «проковтнути». Швидше за все, після цього Петрову було приставлено цензора. І небезпідставно побоювалися його слова. Перший варіант праці про нищення українських письменників став присудом системі, не просто розповіддю про репресії. Думаю, його заборонили друкувати. Петрову запропоновано відкоригувати текст, уникаючи узагальнень. Не впорався він і з цим²¹. Що ж, довелося цензорам покласти працю агента «в шухляду», де вона й пролежала понад десятиліття. Немає ніяких вірогідних підстав підозрювати в цензуруванні Антона Адамовича. Але є одна історія, яку свого часу активно обговорювали у Нью-Йорку. Антона Адамовича у всіх скитаннях вигнання супроводжував його вітчим Олександр Івашкевич (1881 р. н.), котрий якось загадково зник – вийшов зі своєї нью-йоркської квартири і не повернувся... Ну, зовсім так, як і Віктор Петров... Еміграційна білоруська преса висували різні припущення, серед яких і викрадення Олександра Івашкевича відповідними радянськими спецслужбами. А для чого б він їм був потрібен? Теж питання покищо без відповіді...

І все-таки, чи можемо ми з'ясувати, чим же таки займався В. П. Петров 18 квітня в очікуванні передбачуваної ним розв'язки своєї «шпи-

²¹ А що таке завдання було, свідчить уже цитована приписка рукою В. Петрова: «Перша частина закінчена 17. 3. 44». Петров принципово не датував жодного свого тексту! Очевидно, в цьому випадку він був поставлений у певні часові межі виконання завдання.

гунської інтриги»? Мабуть, можемо. З усіх паперів, що справді залишилися на його робочому столі, був лише один ненадрукований рукопис – це продовження так і не закінченої біографічної повісті про Марка Вовчка «Мовчуще божество». До того ж останнє, над чим Петров працював як «В. Домонтович», була сцена арешту Шевченка на лівому березі під Києвом. Свого часу він уже описував цю подію у статті «Казематні поезії Тараса Шевченка (квітень-травень 1847 року)», яку було надруковано 1947 року. Дуже прониклива стаття з детальним аналізом усіх поезій, вміщених у «Більшій книжці» з присвятою «В казематі. Моїм союзникам посвящаю». Внутрішній стан Тараса Шевченка під час цього арешту передано так: «Раптом обірвалось серце. Похитнувся світ. Сонячний день зблід, померк, ніби затягнений безбарвним вапняним серпанком. Життя урвалось. Час спинився.

Усе даліше діялося в якомусь іншому, чужому, досі незнаному світі. Він уже не належав собі. Він робив неспіливі спроби, надзвичайні зусилля стулити, зібрати уламки свого розірваного “я”».

Вархіві УВАН берігся листок-автограф з варіантом цієї сцени в «Мовчущому божестві», який лежав зверху рукопису на квартирі в Мюнхені:

Знаменитые видны для страны,
Зірвалося серце. Захитава свѣт. Соня.
^{похован.}
Вий день зомб. ^{свѣт} ^{мито} ^{посл.} ^{немає}

Усе, що ділося, далі, ділося в якому-сь
чиному, пущому, досі незнаному світі. Він
більше не належав собі. Він більше не був
собою. Між ними, яким він був перед кількома
хвилинами, і ними тепер ^{наступив} лежала прірва.
Вже не можна було ступити ^{на} дві половини
на ці розколовся світ. ~~Він не міг повернутися~~
Він робив даремно зусилля зібратися з крихти
свого розбитого, ~~розбитого~~ розтощеного "я".

І чи не виглядає це натяком комусь утаємниченому або уважному, що оголошена поїздка до Міттенвальду насправді була арештом (сам же Петров не міг ще знати, чи успішним виявиться повернення до СРСР)?

Усі ці події, звісна річ, точно відтворити навряд чи вдасться, принаймні до того часу, коли буде розсекречено у відповідних службах справа розвідника Петрова. Але внутрішні мотиви, що рухали ним, все-таки висіплюються в його наукових, публіцистичних і художніх творах. Скажімо, пояснення до твердження «ніколи не кривив душею: завжди за статутом виконував доручення командування і так само віддано служив окупаційній владі» можна відшукати у спробах Віктора Петрова осягнути «теорію нероблення» його улюбленого філософа Григорія Сковороди²³. Публікація ця в 20-х роках викликала бурхливе заперечення, але Петров стояв на своєму, будучи переконаним, що його просто не розуміють²⁴... І його справді нелегко збагнути. Хоча би те, як в одній людині все це могло поєднуватися... Мені трапився недатований лист, який авторка написала, коли Віктор Петров уже пропав, але вона, давня його знайома Докія Гуменна, про це не знала, проте, може, найпроникливіше відчувала душевне сум'яття свого приятеля ще з 30-х років:

«Дорогий Вікторе Платоновичу!

Чи буває Вам так коли, що Ви вже почуваєте себе на тім світі і з того світу дивитеся – що ж після вас робиться? Цікава гра, правда? Але, виявляється, з того світу часом буває дуже сумно за цим, хочеться побувати серед цього покинутого, так, незримо, невидимкою. От сьогодні такий день, я його закарбувала, щоб згодом довідатися, що в цей день робилося без мене, чого мені всі згадувалися і сумно за всіма, жалі прощання. Можливо, це тому, що я перервала свою пасію-роботу і відвернула зір від того життя, серед якого перебуваю останніми часами. А можливо, й тому, що може з деким ніколи так і не побачуся, бо несе мене течія до Канади, швидко чи пізніше – не знаю, а так виглядає, що таки поїду. А що не маю грошей проїхатися до центрів, то, мабуть, таки справді вже не побачуся.

²³ Петров В. Теорія «нероблення» Григорія Сковороди // Життя й Революція. – 1926. – №4. – С. 49-55.

²⁴ Пелех П. Теорія праці Сковороди і псевдо-Сковородинська теорія «нероблення» Петрова // Життя й Революція. – 1926. – № 8. – С. 55–63; Петров В. До дискусії про Сковороду // Життя й Революція. – 1926. – №8. – С. 63–64.

Листа з того світу можна написати. Але як почала я думати до кого, то знову виявилось, що я уже всіх розгнівила, всі від мене за те чи інше, або й не знати за що відвернулися, не обзиваються. Зосталися ще Ю. Дивнич²⁵ та Ви, та й то Ви під великим сумнівом, бо може й Вас я розгнівила своєю невідповіддю на листа. То було тому, що я чимось перейнялася дуже й нікому не відповідала. Вол[одимиру]. Варламовичу²⁶ я казала, щоб при нагоді вам переказав це. А може й Ви на той світ не хочете дивитися і не хочете з ним мати нічого спільного?.. То однаково цей лист виконає свою роллю, в Вашій особі я бачу ніби представництва всіх колись лицем до мене обернених людей і Ви зберете всі жалі за всіми.

А скільки було можливостей зустрічатися і скільки їх втрачено! Баварія до [нерозбірливе слово] не Канада – США – Аргентина – Бразилія – Австралія – Англія – Франція. Вже не буде так: шах-мах – і скликається з'їзд, на який деякі (от, я!) з'являлися більше, щоб побачити людей. Я багато можливостей втратила через те, що надіялася зробити свою останню річ, та в Ділінгені мені вийшло дуже нещасливо з мешканням, залишив він мені і досі невигоєну травму, я ладна й тепер скаржитися на те півторарічне щохвилинне страждання і може причини у мого розсварення із цим світом.

Та доля глумиться – таке її амплуа. От добилася до кімнати і мужньо ладна була знести безлюддя, щоб тільки довести до кінця свою останню річ, – як треба їхати до Канади і одне з двох: або човітіти насущний десь на фабриці, або ходити по обідах з промовами. Мені здається, що ніколи я не доберуся до того часу, коли я буду тільки читати, слухати цікавих людей, десь у куточку сидючи, та... та й більш нічого. Але конче щоб багато було кругом цікавих людей. Ні, цього вже ніколи не буде. Скарга моя теж нездійсненна, а тут же такі сприятливі умови. Сам собі пан, як удень табір гуде, то можна вночі працювати, вдень можна вийти в ліс, що навколо табору. Зосередитися, звести порахунки із цим світом, нанудьгувати і набратися нової зарядки.

Як Ви думаєте, чи справді я так зроблю, як вирішила: скінчивши останню річ, я обриваю всяке писання, крім розмови з собою. Може з мене природжений читач, а я полізла сама в писаки. Це прикре непорозуміння, яке тепер дехто бачить, а згодом виясниться для всіх. От тепер так я думаю, але, так думаючи, все ж, останню річ мушу, мушу і мушу

²⁵ Юрій Лавриненко.

²⁶ Володимир Міяковський

зробити. Навіть ні для кого, для себе. Чи я дотримаю своєї обітниці, чи знов почну впралятися на «письменницю»?

Ця сповідь вилилася несподівано для мене. Я не думала Вам про це писати. І чому Вам, коли Ви такий невловний і ніколи не показуєте свого справжнього обличчя. Не знаю.

Якщо у Вас буде охота до листа, то напишіть щось за цей світ, де Ви читаєте лекції, доповіді, де з'їжджається, для кого, коли всі розлазяться по світу? Чи і Ви куди вже ладнаєтеся, чи засіли в Мюнхені міцно? Які нові твори написали? Я ще й досі не бачила «Без ґрунту»...

А ось уже запис Докії Гуменної в щоденнику за 29 серпня 1949 року:

«Я не буду так крутити, звиватися вужем, щоб здійснити себе як Петров. Щоранку про нього думаю. І тепер, у світлі його зникнення, зрозуміла стала його творчість. Мене ще тоді здивувала його двозначність оповідання «Сірко». Там же репатріяція в позитивному дусі освітлена. А стиль «Апостолів»? А безперспективність інтелігенції в «Серафікусі». А філософські етюди. Все то могло друкуватися і в ССРСР. А Марко Вовчок. Він же скрізь показав себе в'юном – для того, щоб робити своє наукове діло, весь час звивався. Тепер, збагнувши безперспективність того, що американці можуть дати, знову наладив стосунки»²⁷.

Отакі контрверсійні оцінки й судження виявлялися в той час, коли достеменно ніхто й не знав, де Петров, чи живий він, хто він узагалі такий. Чим же він займався тоді? Якось у своїх усних спогадах Петров сказав, що після виїзду з Німеччини він виконав ще одне завдання, хоча мав повне право відмовитися. Відомо й те, що десь у році 1948-му Петров шукав можливість через українських емігрантів, зокрема – через Марка Антоновича – переїхати до Франції. А от у «Щоденнику» Володимира Винниченка знаходимо запис під датою 13 серпня 1949 року (приблизно в ті дні, коли Докія Гуменна роздумувала над долею зниклого Петрова): «Сонце, зранку тиша й холод. Несподіванка: приїзд Рубиса автомобілем з Парижу, разом з чоловічком років 55, що зветься Лаврицький... Орбах майже не змінився. Рубис. Тільки волосся порідшало над чолом, потовщав. Але все той самий: «Чоловік напідпитку, весь час у легкому підняттю»²⁸.

Рубис і Орбах опікувалися можливістю публікації творів Винниченка, проте більше перешкоджаючи їхній появі друком. Чи не за до-

²⁷ Архів УВАН у Нью-Йорку.

²⁸ Щоденник Винниченка 1949 року // Барсентієвський архів Колумбійського ун-ту, Фонд Винниченка, box 1.

рученням? А Москву цікавив Винниченко, тим більше, що вийшов друком його явно антирадянський роман «Нова заповідь». А хто ж той Лаврицький – чоловічок 55 років? Невисокому Віктору Петрову й мало скоро виповнитися 55 літ... Більше прізвище Лаврицького ніколи не згадується ні стосовно Винниченка, ні Рубиса з Орбахом...

Чи не тоді й закінчився для нього день 18 квітня 1949 року... А може, навіть 10 лютого 1942-го?